

УДК 378:[371.13:629.7]
DOI 10.33251/2522-1477-2022-11-67-73

РАДУЛ Сергій Григорович,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
іноземних мов, Льотна академія Національного
авіаційного університету
ORCID 0000-0002-0899-3719

ХАРЛАМОВА Лілія Степанівна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри іноземних мов, Льотна академія
Національного авіаційного університету
ORCID 0000-0002-1892-1815

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглядається особистісне самовизначення майбутнього авіа.фахівця як процес свідомого визначення суб'єктом власної внутрішньої сутності та місця в системі суспільних відносин. Центральним моментом самовизначення розвитку особистості є усвідомлення потреби у самопізнанні, самозміні, саморозвитку, самоздійсненні та самореалізації. Процес особистісного самовизначення майбутніх фахівців авіаційної галузі зумовлюється системою їх ціннісних орієнтацій. Надається комплекс ефективних діагностичних методик щодо визначення особистісного самовизначення майбутнього авіаційного фахівця. Застосування активних форм впливу на розвиток позитивного самоставлення і самоприйняття курсантів/студентів оптимізує процес особистісного самовизначення, і в подальшому професійної самореалізації.

Ключові слова: самовизначення, самоздійснення, саморозвиток, самореалізація, майбутній авіафахівець, цінності та життєва позиція.

Постановка проблеми. Особистісне самовизначення майбутніх фахівців авіаційної галузі передбачає формування у юнаків та дівчат стійких та усвідомлених переконань, принципів, норм поведінки, ідеалів, вироблення умінь спостерігати та осмислювати явища оточуючого життя, розуміти самого себе як особистість так і майбутнього фахівця. Розвиток особистості при цьому визначається не стільки системою засвоєних знань, скільки підготовленістю до прийняття власних рішень та до самостійних дій у нових ситуаціях, в умовах, яких не було, та й не могло бути, раніше. Специфіка сучасної соціальної, (гео)політичної, професійної ситуації по-новому ставить проблему особистісного самовизначення перед майбутнім авіаційним фахівцем, зумовлюючи як необхідність засвоєння ними стійких принципів, переконань, норм, установок, так і досягнення високої особистісної та професійної адаптивності. Тому особливого значення набуває становлення та самореалізація індивідуальних можливостей курсанта/студента авіа.галузі шляхом залучення внутрішніх механізмів саморозвитку, самоздійснення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізом феномену особистісного самовизначення на методологічному рівні займалися науковці Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, які переважно розглядали його як процес активного визначення людиною свого місця в оточуючій дійсності, осмислення сенсу власного життя.

Узагальнення результатів вивчення соціально-психологічних (І. Кон, А. Петровський, Т. Снегірєва, Д. Фельдштейн, В. Ядов та ін.) та психолого-педагогічних (М. Алексеєва,

Г. Балл, Л. Божович, М. Боришевський, В. Давидов, І. Дубровіна, І. Жадан, О. Киричук, Б. Круглов, О. Мудрик, В. Семіченко, Б. Федоришин, Н. Чепелева, Є. Шумілін та ін.) аспектів особистісного самовизначення дозволяють розцінювати його як основне новоутворення періоду становлення.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних засад особистісного самовизначення у майбутніх фахівців авіаційної галузі, що забезпечують ефективність в процесі професійної орієнтації та підготовки майбутніх курсантів/студентів, враховуючи вікові, індивідуальні та соціокультурні особливості розвитку молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові положення більшості дослідників ґрунтуються на тому, що самовизначення молоді особи пов'язане зі здатністю до усвідомленого вибору подальшого життєвого та професійного шляху, готовністю зайняти внутрішню позицію дорослої людини та знайти власне місце в житті на основі чітко сформованої системи ціннісних орієнтирів. Особистісне самовизначення тісно пов'язане з професійним та життєвим (соціальним) самовизначенням, з усвідомленням життєвих перспектив у процесі розвитку особистості.

Так, в зарубіжній науковій літературі поняття самовизначення тотожне таким поняттям як: самоактуалізація, самореалізація, самоздійснення особистості, які в подальшому детермінують процес її розвитку.

У вітчизняній педагогічній та психологічній науці особистісне самовизначення розглядається як специфічна форма активності, що спрямована на підвищення ціннісно-сислової єдності особистості та пошук меж її самобутнього образу «Я». Розвиток процесу особистісного самовизначення характеризується потребами в самоактуалізації; самореалізації; аутосимпатії; саморозумінні; креативності; гнучкості.

Так, Г. Оллпорт, вважає, що центральною проблемою особистості є вибір професії, який пов'язаний з плануванням нею власного професійного майбутнього. Дослідник також схилився до думки, що постановка перед собою перспективних цілей, наполегливість у пошуку шляхів вирішення поставлених завдань забезпечує відчуття існування сенсу життя [2].

А. Бандура створив концепцію самоефективності та визначив вплив цього феномену на здатність особистості справлятися зі складними життєвими ситуаціями. Вчений дійшов висновку, що те, як людина оцінює власну ефективність, визначає для неї розширення або обмеження можливості для вибору певного виду діяльності [12]. Д.Роттер у своїй концепції зазначає, що особистості властива здатність обирати певну стратегію поведінки протягом життя [13].

Процес самовизначення особистості вивчався А. Маслоу, який пов'язував його з поняттям «само актуалізації». Особистості, що прагне до самоактуалізації, необхідно усвідомити і проявити їх у власній життєдіяльності [4]. К. Роджерс схилився до думки, що самовизначення особистості залежить від її «актуалізації», яка являє собою здатність до розвитку власних здібностей та максимального виявлення своїх найкращих якостей [7].

Д. Фельдштейн розглядав самовизначення у безпосередньому зв'язку з соціалізацією особистості. Вважає, що особистісне самовизначення пов'язане з формуванням активної соціальної позиції підростаючої особистості в системі суспільних відносин. Утвердження її «Я» відбувається в суспільно-корисній діяльності, в межах якої актуалізується прагнення до побудови життєвих планів та визначення особистої і професійної перспективи [11].

В. Сафін та Г. Ніков вважають, що особистість яка самовизначилася – це суб'єкт, котрий усвідомив, що він хоче (цілі, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, нахили, дарування), що він є (свої особистісні й фізичні властивості), що від нього чекає колектив, суспільство [8].

Український вчений І. Бех стверджував, що формування й розвиток образу морально-духовного «Я» є умовою самовизначення особистості. Лише завдяки його становленню можна очікувати, що вона в своїх діях і вчинках орієнтуватиметься на суспільно-значущі цінності, постійно утверджуватиме себе як особистість [1].

Отже, особистісне самовизначення ми розглядаємо як процес виборів найбільш прийнятних можливостей самореалізації, які задає соціум та майбутнє професійно-освітнє середовище. Так, самовизначаючись, людина встановлює межі особистісної та професійної самореалізації, що вкрай необхідно враховувати в процесі професійної орієнтації майбутнього фахівця авіаційної галузі. В період повноліття (18-25 років) процес особистісного самовизначення ґрунтується на потребі в самореалізації, сутнісній рефлексії, позитивній «Я-концепції», набутті сенсу «Я як самобуття», гнучкості, наявності життєвої та часової перспектив. На даному етапі процес особистісного самовизначення студентів відбувається за такими критеріями: виразна потреба в самореалізації; наявність сутнісної рефлексії; позитивна «Я-концепція»; набуття смислу «Я як самобуття»; гнучкість (пластичність); наявність життєвої та часової перспектив.

Вчена Л. Дубровіна виокремлює такі внутрішні детермінанти особистісного самовизначення: розвинене теоретичне мислення; розвинена рефлексія; потреба в спілкуванні і вміння її оптимально реалізувати з іншими; потреба і здібність до творчої діяльності; переживання унікальності та цілісності своєї особистості [3].

В. Сафін критерієм самовизначення вважає вміння співвіднести свої цілі, можливості і бажання з вимогами суспільства [8]. Дослідники Г. Пригін, Е. Степанський, В. Фарютін провідними якостями в період особистісного самовизначення вважають такі: наполегливість, цілеспрямованість, розвинений самоконтроль, упевненість у собі, схильність до самостійної діяльності [10].

М. Гінзбург звертає увагу на залежність успішного особистісного самовизначення в молодому віці від:

- 1) здатності усвідомлювати власні потреби, інтереси і цінності;
- 2) здатності створювати позитивні образи і перспективи майбутнього;
- 3) потреби в самореалізації і володіння способами її здійснення;
- 4) від творчого характеру діяльності;
- 5) від здатності до планування із врахуванням особливостей вікового розвитку особистості.

Особистісне самовизначення як процес, зароджується в глибинах соціалізації особистості, проходячи певні етапи: наслідування (3-7 років); адаптації (8-16 років); саморозвитку (16-19 років); самореалізації (18-25 років). Потім починається новий цикл – професійна самореалізація.

Ми підтримуємо думку більшості дослідників, які вивчали процес самовизначення в соціумі, що провідними є наступні показники:

- 1) ціннісні орієнтації, за яких пріоритет віддається термінальним цінностям, пов'язаних зі смыслом Буття: істиною, добром, красою, цілісністю, справедливістю і т.п.;
- 2) автономність як прийняття на себе відповідальності за своє життя, пов'язане з переживанням внутрішньої «свободи для» (Е. Фромм);
- 3) розвинена самоорганізація, яка виявляється в здатності жити в теперішньому часі (Е. Шостром, А. Маслоу);
- 4) довіра до себе і людей.

Варто звернути увагу на навчально-виховні умови які сприяють формуванню особистісного самовизначення майбутнього фахівця авіаційної галузі, а саме: стиль самоставлення повнолітньої людини під час навчання; рівень психологічної готовності студента до самореалізації у реальному суспільному оточенні; тип батьківського ставлення до студента; рівень міжособистісної взаємодії всередині референтного оточення студента; рівень соціально-економічного, культурного та духовного середовища вищого льотного навчального закладу.

Таким чином, самовизначення майбутнього фахівця авіаційної галузі (як результат) – це відрефлексована якість. У ставленні до себе інтегруються ставлення людини до міри самореалізації як в особистому так і в професійному середовищі. Особистість, яка негативно до себе ставиться, відповідальність перекладає на зовні. Водночас у позитивному ставленні

до себе, як у дзеркалі, відображається висока оцінка життєвих планів та відповідальність за їх реалізацію та самовдосконалення.

Для розкриття змісту процесу особистісного самовизначення майбутнього авіафахівця в умовах вищого льотно навчального закладу та визначення сформованості особистісного самовизначення майбутнього авіафахівця доцільно використовувати наступні методики: дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн [6]; опитувальник самоставлення В. Століна [9]; опитувальник самоактуалізації Е. Шострома (тест САМОАЛ) (адаптація Л. Гозмана, Н. Каліна) [6]; контент-аналіз творів студентів на тему: «Яким я бачу своє авіаційне майбутнє» з метою визначення змісту «Я-концепції»; «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча; дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера [5].

Методика дослідження самооцінки за Дембо-Рубінштейн (у модифікації А. Прихожан) ґрунтується на безпосередньому оцінюванні респондентами переліку особистісних якостей, серед яких здоров'я, розум, здібності, характер, авторитет у однолітків, уміння робити щось власноруч, зовнішність, впевненість у собі [6]. Над кожною якістю намальована вертикаль довжиною 100 мм, досліджуваний за 10хв повинен на ній знаками відмітити реальний та бажаний рівні розвитку у собі зазначених якостей.

Тест-опитувальник самоставлення (В. Столін, С. Пантелеев) дозволяє виявити три рівні самоставлення, які відрізняються за ступенем узагальнення: глобальне самоставлення; самоставлення, яке диференціюється за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом та очікуванням ставлення до себе; рівень конкретних дій стосовно власного «Я». В якості вихідного приймаються відмінності змісту «Я» та самоставлення. Знання про себе, які людина накопичує протягом життя, складають змістовну частину її уявлень про себе.

Для встановлення взаємозв'язку процесів особистісного самовизначення та зростання суб'єктної активності через самоставлення варто використовувати тест для оцінки рівня потреби у самоактуалізації особистості (САМОАЛ), адаптований Н. Каліним [6]. Опитувальник містить у собі 100 пар альтернативних тверджень, які характеризують міру самореалізації для кожної конкретної особистості через самоставлення, в якому можливості «Я» оцінюються стосовно мотивів, що відбивають потребу в самореалізації.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [5], яка заснована на прямому ранжуванні термінальних (цінності-цілі) та інструментальних (цінності-засоби) цінностей. Домінуюча направленість ціннісних орієнтацій людини фіксується як її життєва позиція. Якісний аналіз результатів дає можливість оцінити життєві ідеали, ієрархію життєвих цілей, цінностей-засобів, уявлення про норми поведінки, які є для людини еталоном.

Для оцінки рівня готовності курсантів/студентів брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ними та навколо них, варто застосовувати методику дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера [5].

Вказаний комплекс діагностичних методик вичерпує специфіку особистісного самовизначення майбутнього авіаційного фахівця та повністю відображає особливості його розвитку.

З метою підвищення рівня особистісного самовизначення слід використовувати профілактичні методи: лекції, бесіди, анкети, написання міні-творів, інформаційні повідомлення, групові дискусії, а також корекційні форми роботи. Для активізації особистісного самовизначення студентів рекомендується використовувалися корекційні (ціннісно-орієнтовані ігри, мозковий штурм, робота в групах) та профілактичні (лекції, бесіди, написання міні-творів, анкетування, висловлювання по колу, дискусії) форми роботи. Такі заняття стимулюють до побудови особистої перспективи розвитку на майбутнє (життєвої, моральної, професійної).

Висновки. Особливості особистісного самовизначення в умовах навчально-виховного процесу вищого авіаційного навчального закладу обумовлені внутрішніми детермінантами розвитку особистості: характером та стилем самоставлення курсанта/студента, рівнем психологічної готовності до самореалізації у реальному соціальному оточенні, набуттям

смыслу «Я», наявністю позитивної «Я-концепції», рівнем розвитку гнучкості особистості, наявністю життєвого плану. Процес особистісного самовизначення майбутніх фахівців зумовлюється системою їх ціннісних орієнтацій.

Формування у майбутніх фахівців авіаційної галузі стійких соціально значущих ціннісних орієнтацій і досягнення високого рівня їх структурованості; враховування соціокультурних, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості, сприяє підвищенню ефективності процесу особистісного самовизначення.

Комплекс діагностичних методик розкриває специфіку особистісного самовизначення майбутнього авіаційного фахівця та повністю відображає особливості його розвитку. Застосування активних форм впливу на розвиток позитивного самоставлення і самоприйняття студентів оптимізує процес особистісного самовизначення.

Перспектива подальшого дослідження полягає у аналізі наступного етапу самовизначення – професійної самореалізації майбутнього авіа.фахівця.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. К.: УЗМН, 1998. 204 с.
2. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Львівський держ. університет внутр. справ. К.: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
3. Дубовина И. В. Профессиональное самоопределение в подростковом и раннем юношеском возрасте как психологический феномен и психолого-педагогическая проблема. *Журнал прикладной психологии*. 2004. № 4-5. С. 7–11.
4. Маслоу А. Психология бытия / пер. с англ. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1997. 304 с.
5. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. 640 с.
6. Психология личности: тесты, опросники, методики. М: Геликон, 1995. 236 с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. М.: Прогресс, Универс, 1994. 480 с.
8. Сафин В. Ф., Ников Г. П. Психологический аспект самоопределения личности: психологический журнал, 1984. Т. 5, № 4. С. 65–73.
9. Столин В. В. Самосознание личности. М.: Изд-во МГУ, 1983. 284 с.
10. Пальова О. Є., Заїка Є. В. Особистість і пізнавальні процеси студентів у ВНЗ: діагностика, розвиток, корекція: навчальний для студентів ВНЗ спеціальності «Психологія». Краматорськ: КЕГІ, 2005. 402 с.
11. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии: избр. психол. труды. М.: Междунар. пед. академия, 1995. 368 с.
12. Bandura A. *Social-learning theory*: General Learning Press, 1971. 46 p.
13. Rotter J. B. *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*. London: General Learning Press, 1966. 80 p.

References

1. Bekh, I.D. (1998). *Osobystisno zoriientovane vyhovannia [Personally oriented education]*. nauk. – metod. posibn. K.: UZMN, 1998. 204 s. [in Ukrainian].
2. Varii, M.Y. (2008). *Psyholohiia osobystosti [Psychology of personality]*. navch. posibn.dlia stud.VNZ. Lvivskiy derzh.universytet vnutr. sprav. K.: Zentr uchbovooi literatury, 2008. 592 s. [in Ukrainian].
3. Dubrovina, I.V. (2004). *Professionalnoye samoopredeleniye v podrostkovom i rannem yunoshestkom vozraste kak psihologicheskiiy fenomen I psihologo-pedagogicheskaya problems [Professional self-determination in adolescence and early adolescence as a psychological*

phenomenon and psychological and pedagogical problem]. Zhurnal prikladnoy psihologiyi, 2004. № 4-5. ss. 7-11. [in Russian].

4. Maslow, A. (1997). Psihologiya bytiya [*Psychology of being*]. Perevod s angl. M.: "Refl-buk", K.: "Vakler", 1997. 304 s. [in Russian].

5. Nemov, R.S. (2001). Psihologiya [*Psychology*]. Uchebnik dlya stud. Vyssh. Ped. Uchebn. zavedenii: M.: Gumanit. izd. zentr VLADOS. Kn.3: Psihodiagnostika. Vvedeniye v nauchnoye psihologicheskoye issledovaniye s elementami matematicheskoy statistiki. 640 s. [in Russian].

6. Psihologiya lichnosti: testy, oprosniki, metodiki [*Personality psychology: tests, questionnaires, methods*]. M.: Gelikon, 1995. 236 s. [in Russian].

7. Rogers, K. (1994). Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovleniye cheloveka [*A look at psychotherapy. Becoming human*]. Perevod s angl. M.: Progress, Univers, 1994. 480 s. [in Russian].

8. Safin, V.F., Nikov, G.P. (1984). Psihologicheskiy aspekt samoopredeleniya lichnosti [*Psychological aspect of self-determination*]. Psihologicheskiy zhurnal. 1984. T.5, №5. ss. 65-73. [in Russian].

9. Stolin, V.V. (1983). Samosoznaniye lichnosti [*Personal self-determination*]. M.: Izd-vo MGU, 1983. 284 s. [in Russian].

10. Faliova, O.Ye., Zaika, Ye.V. (2005). Osobystist I piznavalni prozesy studentiv u VNZ: diagnostyka, rozvytok, korekziya [*Personality and cognitive processes of students in higher educational institutions: diagnosis, development, correction*]. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv VNZ spezialnosti "Psyholohiia". Kramatorsk: KEHI, 2005. 402 s. [in Ukrainian].

11. Feldstein, D.I. (1995). Problemy vozrastnoy I pedagogicheskoy psihologii [*Problems of age and pedagogical psychology*]. Izbr. psihol. trudy. M.: Mezhdunar. Ped. Akademiya, 1995. 402 s. [in Russian].

12. Bandura, A. (1971). Social-learning theory: General Learning Press. 46p.

13. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. London: General Learning Press. 80 p.

RADUL Serhii, PhD in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Flight Academy of National Aviation University;

KHARLAMOVA Liliia, PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Foreign Languages Department, Flight Academy of National Aviation University.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF PERSONAL SELF-DETERMINATION IN FUTURE AVIATION SPECIALISTS

Abstract. *The article considers the personal self-determination of the future aviation specialist as a process of conscious estimation of the subject's own inner essential quality. The central point of self-determination of personal development is the awareness of the need for self-knowledge, self-change, self-development and self-realization.*

The process of personal self-determination of future professionals is determined by the system of their value orientations. The use of active forms of influence on the development of positive self-esteem and self-acceptance of cadets/students optimizes the process of personal self-determination, and further professional self-realization. Peculiarities of personal self-determination at a young age in the conditions of educational process of the higher Flight educational institution of Ukraine are caused by internal determinants of personality development: the nature and style of the cadet/student's self-assessment, the level of readiness for personal and professional self-realization in real social and professional environment, acquiring the meaning of "Self", the presence of positive "Self-concept", the level of personality flexibility development, the life plan presence.

The process of personal self-determination of a student depends on the nature and style of his self-assessment. Positive self-esteem in its emotional and value aspect ("self-interest",

"autosympathy", "self-acceptance", "self-understanding", "expectation of a positive attitude of others") has a primary impact on the process of self-determination during higher aviation education.

Formation of stable socially significant value orientations in young men and women and achievement of a high level of their structure; taking into account socio-cultural, age and individual characteristics of personality development, helped to increase the effectiveness of the process of personal self-determination in adolescence. The use of active forms of influence on the development of positive self-esteem and self-acceptance of students optimizes the process of personal self-determination.

Key words: *self-determination, self-realization, self-development, future aviation specialist, values and life position*

*Одержано редакцією: 22.02.2022 р.
Прийнято до публікації: 01.03.2022 р.*